

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:

1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:

1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

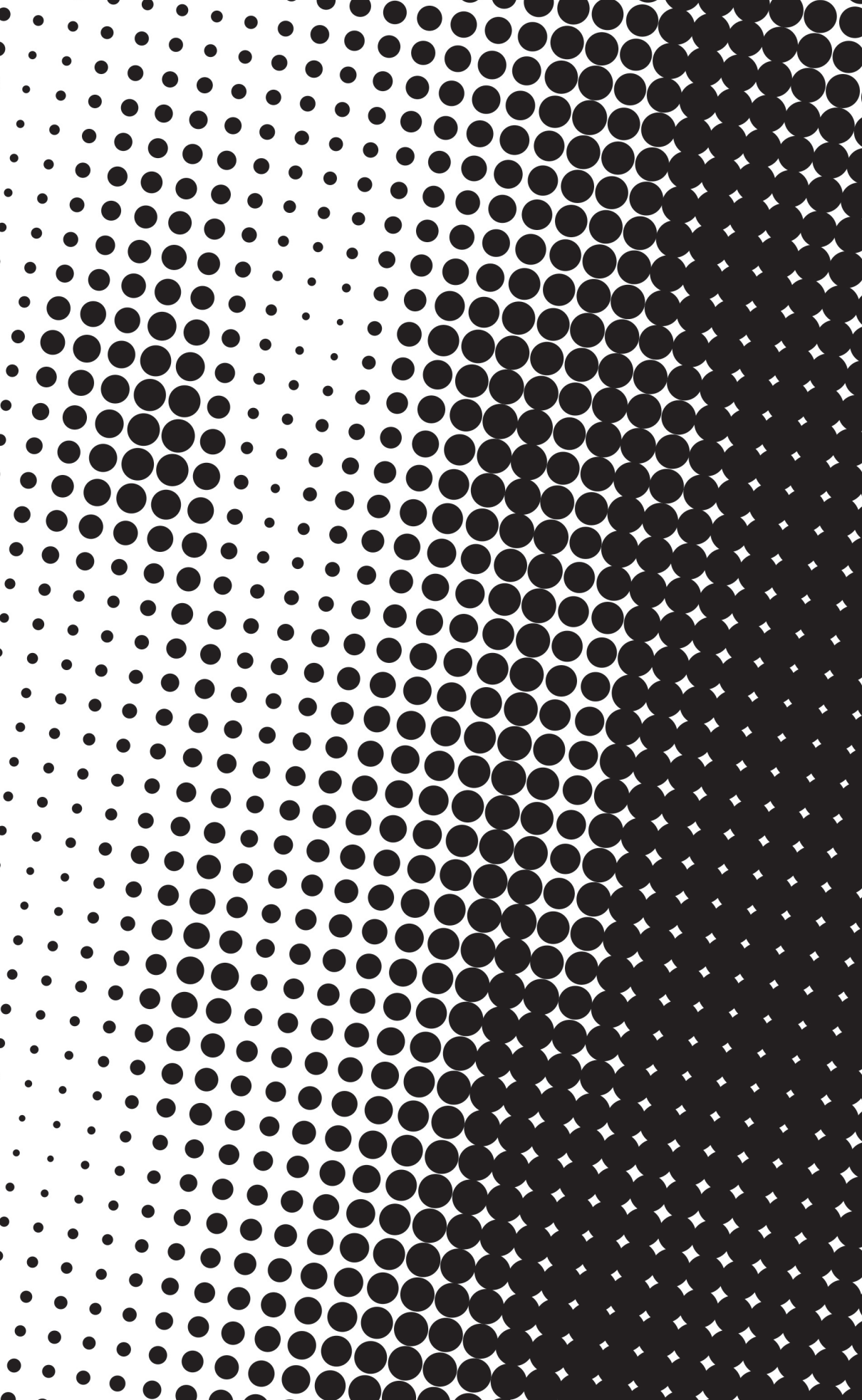
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbegavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIĆ Paskal, ili o laži ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kritičizam /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIČEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Paskal, ili o lađi ne-izvesnog**

Filozofska istorija sedamnaestog veka obeležena je velikim zamasi-
ma u promišljanju prirode i sveopštim naučnim optimizmom. Ime
Bleza Paskala je u toj istoriji ostavilo neizbrisiv trag. Uposlenici da-
našnje tehnomagije smatraju ga svojim zaslužnim pretečom, jer je
izumio prvu računsku mašinu, premda se ne obaziru previše na nje-
gov doprinos humanistici, do kog je sâm znatno više držao. Mate-
matika i fizika mnogo duguju ovom učenjaku, ali filozofija ga pre-
vashodno pamti kao mislioca koji je na dosledan i uverljiv način
upozorio svoje savremenike, pa i tumače koji su ga iznova činili sa-
vremenim, da je razumsko saznanje, uprkos svim dobrobitima, su-
štinski nedovoljno i da nudi krnju predstavu realnosti. Grčevitom
borbom protiv skeptičke tvrdoglavosti i dogmatske uljuljkanosti,
Paskal je utro put kasnijim Kantovim nastojanjima da razumu po-
stavi jasne granice, mada ih je sâm postavio drukčije od Kanta, od-
bacujući filozofsku ili umnu veru u ime tradicionalne religije ot-
krovenja. Krajeugaona pitanja kriticizma — koja se tiču saznajne
sposobnosti, moralnog držanja i budnog pogleda u ono što predsto-
ji, vrhunila su u *antropološkoj* zapitanosti. Krovna zagonетка Kan-
tove revolucije u mišljenju glasila je: „Šta je čovek?“ Isto pitanje do-
minira i Paskalovom filozofijom. Pitanje je toliko puta postavljeno
da je odavno postalo nalik iznošenoj odeždi. Srećnom ili nesreć-
nom zgodom pak, iznošene stvari su nam potrebne za svakodnev-
ni život, i podsećaju nas na snagu uobičajenog iskustva i toka stvari.

Otuda je pitanje o čovekovoju suštini i sudbini, lišeno svake pateti-
ke, u isti mah i redovno i izvanredno. Tako pristaje uz našu pojavu,
da se sa njom bezmalo stapa. Izvanrednost toga pitanja ne proističe
iz njegove puke prisutnosti, nego iz činjenice da ono najčešće ćut-
ke, neprimetno i nepostavljeno, plamti našim bićem. Pitanje „Šta je
čovek?“ ne nosimo *na sebi*. Tu poređenje s odelom neumitno presta-
je. Puko ponavljanje i smeštanje pitanja o čoveku u prvi, lako vidlji-
vi plan filozofskih rasprava, ne znači da je to pitanje uistinu i posta-
vljeno. I pre nego što se izričito postavi, ono je potmulo prisutno *u
nama*, a njegova izvanrednost ogleda se u snazi kojom nas, sa svoje

* dr Milosav Gudović, saradnik Instituta za proučavanje hrišćanskog predanja,
Ljubljana, milosavgudovic@gmail.com

** Tekst izlaganja sa *Omaža Blezu Paskalu*, održanog na Univerzitetu Donja Go-
rica, 9. novembra 2023.

dubine i nesvodivosti na ma šta retorično, do krajnosti razgoliću je. Upravo naša nagota pred udarom te nepoznanice je Paskalu dala povoda da iz antropoloških razmatranja isključi svaku primisao o prvenstvu razuma. Razgolićena *animal rationale*, naravno, ne treba da se stidi onoga što jeste (a što potvrđuje svoje pravo u tačnim naukama), ali ne sme ni bestidno da pokorava i tlačí ljudsku suštinu.

Paskal je smatrao da istinska antropologija ne može biti izložena *more geometrico*. Stoga je nedolično žaliti što je njegova glavna filozofska knjiga, posthumno objavljena pod naslovom *Misli (Pensées)*, ostala nedovršena. Njena namena je bila *apologetska*, ali ne i sistem-ska. Reč je o zbirci fragmenata u kojima je Paskal pokušao da izloži celovitu odbranu hrišćanske vere. Učenje o čoveku, osobito u svojoj teološkoj dimenziji, se možda najcelishodnije iskazuje u fragmentima, premda nikada ne fragmentizuje čoveka: „Teologija je nauka — a koliko je još drugih nauka! Čovek je jedinstvo (ličnost), ali ako ga anatomski raščlanimo, šta će biti? — Glava, srce, želudac, žile, svaka žila, pojedinačni deo žile, krv, sokovi u krvi?” (*Misli*, § 115). Ovde očito nije posredi slučajni odabir suprotstavljenih znanja. Paskal naglašava da teološka antropologija teži očuvanju svesti o *živom* čoveku, tj. o životu kao jedinstvu. Anatomija, s druge strane, posmatra pojedine delove *bivšeg* života i bavi se seciranjem. Za anatomiju je srce, doduše, vitalni organ, ali čim postane objekt posmatranja, ono je već lišeno neophodne, drukčije vitalnosti. Na jeziku bogoslovlja, srce je središte nesecirane ličnosti, mesto duhovne sinteze.

Paskalova apologija raskida s „apstraktnim naukama”, jer one, shodno odlikama vlastitog metoda, apstrahuju od konkretnog čoveka, od neponovljivog postojanja i svode ga na primerak vrste, zanemarujući ključni vidik — odnos čovekov prema sebi i odnos s Bogom. „Kada sam počeo proučavati čoveka”, beleži Paskal, „uvideo sam da ta apstraktna učenost nije za njega i da se sve više udaljavam od svoje datosti [condition] utapajući se u nju, kao oni koji o njoj ništa ne znaju.” (*Misli*, § 144). *Conditio humana* zaslužuje filozofsku pažnju samo kao tema konkretnog, ličnog znanja utemeljenog na doživljaju. Doživljaji su uvek lični, neponovljivi čak, iako ih delimo s drugima ili sa sobom samima. Ovakvo deljenje je, dakako, daleko od seciranja. Doživljaje možemo čuvati u uspomenama — ponavljati neponovljivo, rušiti zakon logike. O tome kako ćemo doživljaje razvrstavati, vrednovati i razumevati, nikada ne odlučuje razum, nego *srce*. Ono, kao što kaže Paskal u jednoj izreci koja je odavno prerasla u neizostavnu uspomenu učenosti, i koju svi proučavaoci njegovog dela citiraju, ima svoje razloge, koje razum ne poznaje. Lešek Kolakovski, vr-sni poznavalac i pronicljivi interpretator Paskalovog učenja, s pravom primećuje da je ova misao zbog preterane upotrebe postala kliše. Gotovo da osećamo i izvesnu neprijatnost kad god je prevalimo preko usta, uobražavajući da jasno shvatamo šta ona znači. Najpogrešnije bi bilo nabrajati ili analitički razdvajati razloge, jer to ni Paskal nije činio. Pre će biti da je u *Mislima* imao jedinstvenu *razložnost* — ne niz pravila koja bi stajala naspram razumskih. Jedinstvena razložnost

se za čovekovu ličnost kao jedinstvo uspostavlja ili potvrđuje *jednim* autentičnim i vodećim doživljajem, uspomenom koja daje ton svim drugim uspomena i obeležje sadašnjici. U Paskalovom slučaju je reč o *mističnom iskustvu*, opisanom u poznatom, i takođe često navođenom *Memorijalu* (*Misli*, § 913):

Godina milosti 1654.

Ponedeljak, 23. novembra, dan sv. Klimenta, pape i mučenika, i drugih u martirologu.

Bdenje na dan Sv. Hrisogona, mučenika, i drugih.

Od oko pola jedanaest do oko pola jedan noću.

Oganj.

„Bog Avramov, Bog Isakov, Bog Jakovljevi”, ne filozofa i učenjaka.

Zbog ove žarke filozofske ispovesti, Pavel Florenski je u svojoj pravoslavnoj teodiceji pod naslovom *Stub i tvrđava istine*, Paskala nazvao „jednim od najiskrenijih ljudi koji su ikad živeli na zemlji”. Upravo iskustvo ognja — simbola neprevodivog na njegov prirodni „sinonim”, na vidljivu vatru kojoj razum zna svaki razlog, sastav i svrhu — je nagnalo francuskog genija da napusti apstraktne nauke i umesto geometrije zasnuje osobenu kardiologiju. Ta se apologetska kardiologija razlikuje i od apstraktne teologije filozofskih sistema. U njoj se ne otkriva deistički „Bog” ravnodušan prema toku sveta (jer deizam je „hrišćanstvu gotovo podjednako stran kao i ateizam”, *Misli*, § 555), niti „Bog” ukalupljen u pojmovne sheme i izveden kroz dokazni postupak pred sudom logike. Božanstvo dokaza i deizma mora ustuknuti pred Bogom fideizma. Oganj iz Paskalovog mističnog viđenja je prirodnom oku nevidljiv, i ne može ga dokučiti nikakva *lumen naturale*. Možda upravo u toj činjenici valja tražiti razlog — ovog puta racionalno sasvim dobro uočljiv — što je apologetska teorija koju nam podastire Paskal izložena uglavnom aforistično. Možda je upravo zato uvodno poglavlje *Misli* posvećeno temi *stila*.

Apologija koja počiva na iskustvu nedokazivog i živog Boga zahteva nov izraz, namenjen „tankočutnom duhu”. A takav duh je osetljiv na stil, na način kazivanja primeren drugačijosti iskustva koje filozofija posreduje. Tankočutni duhovi se ne libe narugati se filozofiji: „Izrugivati se mudroslovlju znači biti odista mudar” (*Misli*, § 513). Govoreći o ruganju kao stilskoj vežbi u negeometrijskom jeziku, Paskal ne veliča ispraznu „duhovitost”, koju smatra znakom rđavog karaktera, već umeće da se pomoću figura koje su za geometrijski duh čista ludost dovedu u pitanje ustaljene pretpostavke o nekoj predmetnoj oblasti. Po toj stvaralačkoj crti, Paskalova duhovna istančanost nalikuje savremenoj dekonstrukcijskoj misli. Bez emfatičnih zaklinjanja, dok se prividno izruguje, istinska mudrost se približava metafori.

Slobodno posezanje za metaforičnim stilom došlo je do izražaja u čuvenom Paskalovom fragmentu o „opkladi”. Uz *Memorial*, to je verovatno najčešće razmatran odlomak *Misli*. U njemu filozof polazi

od načelnog stava da se naprosto moramo odlučiti između postojanja i nepostojanja Boga. Opklada je nužna. Paskal slikovito kaže: „To nije dato na volju. Porinuti ste u to”, ili sasvim doslovno: „Ukrcani ste na lađu” (*Misli*, § 233). Položaj u kom se svaki čovek nalazi nalaže mu da se otisne od obale prirodne izvesnosti i počne da se kreće prema ne-izvesnom. Opklada je lađa na kojoj uvek plovimo, bili toga svesni ili ne. Paskal je šifriranom slikom lađe prećutno uporedio život s *plovidbom* između dveju obala ili, rečeno jezikom savremene teorije, dveju mogućnosti egzistencije. Mislilac tu poseže za još jednom upečatljivom slikom — za mističkim toposom *bezdana*. Postojanje i nepostojanje Boga razdvaja „beskonačni bezdan (grčki: *chaos*)”. Opkladiti se na Boga znači odlukom prebroditi bezdanu, beskrajnu razdaljinu, koja je evidentna jedino *srcu*. Ali to takođe ne znači zatočiti Boga, pretvoriti ga u stvar koja zavisi od naše konačne volje. Teološki decizionizam ne govori ništa o Božijoj, već o ljudskoj egzistenciji, o stanju čovekovog srca. Lađa koja podrhtava između obala bića i nebića podrhtava samo u srcu. Iznalazeći dokaze o postojanju Boga, razum, naprotiv, neprestano odlučuje da se ne na lađu ne ukrca, jer lađa, po čudi puta kojim hodi, nikada ne vodi *izvesnosti znanja*. Izvesno saznati Bog je Bog filozofa, a ne lični Gospod iz Paskalovog mističkog iskustva. Lični Bog-oganj sažiže sve dokaze. Zato je priča o opkladi filozofska anegdota, dosetka, „izrugivanje” viševjekovnoj sholastičkoj argumentaciji koja sredstvima konačne logike nastoji da osigura prisustvo Boga-za-nas. Lađa opklade je lađa filozofske *ironije*.

Ovde je umesno prisetiti se da je sveštenik Boile ostavio zabeležku o tome da je Paskal uvek osećao kako na njegovoj levoj strani zjapi bezdan. Iz toga je suviše lako, s lakomisleno lukavim Volterom, izvesti zaključak o ludilu koje je zagospodarilo tankočutnim Paskalovim duhom. Bezdan čiju je snagu i opasnost filozof doživljavao je, slutimo na osnovu dosad rečenog, dubina koja razdvaja obalu ljudske izvesnosti saznanja od obale *željene* izvesnosti spasenja. Hazarderstvo je antropološka istina od koje moramo poći — u figuri *homo ludens* krije se odgovor na pitanje šta čovek po prirodi jeste. Pa ipak, u Paskalovoj apologetskoj misli mnogo je dragocenije razabrati se u tome šta je čovek po Božijoj *milosti*.

Bog religioznog iskustva, a ne Bog zatvoren u dokaze, nije samo nepojmovan. On je i nepojmljiv, *Deus absconditus*. O njemu možemo znati *da* jeste, ali ne i *šta* jeste. Na početku *Misli* stajale su napomene o jeziku i stilu, primerene tom načelnom odsustvu znanja. Na kraju Paskalove apologetske kardiologije stoji *molitva*, kojom se dodatno ističe prvenstvo *dara*. U jednoj od metafora ljudske situacije, Paskal čoveka opisuje kao *orgulje*: „Kada se dotakneš čoveka, obično misliš da si dodirnuo orgulje. A to i jesu orgulje, ali neobične, nestalne, promenljive. (Cevi tu nisu raspoređene jedna uz drugu i nisu međusobno povezane). Ko ume svirati samo obične orgulje, iz ovih neće izmamiti sazvučje. Mora znati, naime, kako su tu dirke raspoređene” (*Misli*, § 111). A raspored dirki na orguljama — instrumentu namenjenom molitvi, ne određuje sâm čovek. Njih podešava Bog.

Conditio humana određuju „nestalnost, teškoće, nemir”. Mir prikazan u Paskalovom mističnom doživljaju stišava ovaj nemir sveta, ali ga ne ukida. To, opet, može učiniti jedino Bog. Čovek je ukrcan na lađu, ali nikada nije kormilar. Prečesto mu se čini da je na lađi zarobljenik. Da je utamničen u bezobalnoj bedi sveta.

U Paskalovoj antropologiji čovek je, kako se čini, uvek samo putnik-gost. On ne zna kuda ga lađa vodi. Nada se da će njegova duša dospeti na „obalu” spasenja, da „njeno očekivanje nipošto neće biti prazno” (*Misli*, § 194). Prazno očekivanje je sušta suprotnost nadanju, vešto skriveno beznađe. Opklada je samo kompas, misaona naprava koja omogućuje da se u stalnoj nestalnosti čovek nekako snađe. Gost zna da je sve što mu se na trpezu iznese dar, da ne sme biti zabludelo „gnezdo otpora”, da je dužan da ponuđene darove prihvatiti sa zahvalnošću, ponašajući se obzirno i odmereno.

U jednom od odlomaka Paskal piše: „Kada se sve ujednačeno kreće, ništa se na prvi pogled ne miče, npr. na lađi” (*Misli*, § 858). Ako se ova misao pročita metaforički, a ne kao ilustracija fizičkog zakonodavstva, šta nam kazuje? Čovekova duša se, ukoliko se osmeli i opkladi, jednako kreće prema cilju igre i svog rizika, k dobitku Boga. Iako prividno stoji, ona ustvari napreduje. Božiji hazarder se, za razliku od strastvenog kockara koji računa na dobitak, bez straha prepušta *neizvesnosti*. Čovek koji je ukrcan na lađu svakim svojim korakom i dahom oživljava svest o prvenstvu *neizvesnosti*. Volja za Bogom, za ne-moći u Bogu, je negacija volje za izvesnošću, jer hteći izvesnost — makar ona bila i izvesnost spasenja — isto je što i ne odoleti vlastitoj prirodi.

Ovo tumačenje se naizgled kosi sa svedočanstvom iz Paskalovog *Memoriala*: „Izvesnost, izvesnost. Doživljaj. Radost. Mir. Bog Isusa Hrista” (*Misli*, § 913). Zar se ovim rečima ne potvrđuje *nova* osiguranost našeg položaja, a ne prvenstvo njene negacije? Ova dvokratnost pomena izvesnosti je indikativna. Možemo je čitati kao potcrtavanje misli, kao ponavljanje koje okrepljuje iskustvo izvesnosti. Nije besmislena ni interpretacija koja naglašava raskorak između izvesnosti saznanja koje potiče od mislećeg Ja i izvesnosti doživljaja koji to Ja na neki način suspenduje i podređuje *neizvesnosti*. Nijedan doživljaj — ma koliko bio određujuć za razložni poredak srca — sâm po sebi ne jemči izvesnost spasenja. Ukrcaвши se na lađu, osmislivši svoje mesto i nužnost odluke, čovek je pozvan da napusti svaku opkladu i da u sebi probudi *nadu*. Dok se kladi, čovek je u predvorju carstva milosti. Opklada je duhovna vežba koja bi trebalo da ukrepi veru kolebljivaca. Tek je nada ono što lađi odluke smiruje jedra, a čovekovo srce usmerava ka neprolaznom.

Literatura

Pascal, Blaise, *Pensées*, E. P. Dutton & Co., Inc. New York, 2006.

Paskal, Blez, *Pisma provincijalcu*, Plato, Beograd, 2002.

Флоренский, Павел, *Столп и утверждение
истины*, Правда, Москва, 1990.

Kolakovski, Lešek, *Bog nam ništa nije dužan*, Plato, Beograd, 1998.